

בענין צורת הפתח

א. צורת הפתח במבוי ובשאר תחומים

גרסינן במשנה ריש עירובין (ב.): "מבוי ... והרחב מעשר אמות – ימעט, ואם יש לו צורת הפתח אף על פי שהוא רחב מעשר אמות – אין צריך למעט." הרי צורת הפתח מכשירה פירצה במבוי. ובסוגיא לקמן בעירובין (י'–יא.) הגמרא פיקפקה אם צורת הפתח מועילה גם לתקן פסול בגובה של מבוי. ויש לבחון את דין זה – איך פותר צוה"פ את החיסרון. היה מקום לומר שדין צוה"פ הוא דין מצומצם בתיקון מבוי, שאינו אלא דין דרבנן. ושמא אין תיקון מבוי זקוק אלא להיכר בעלמא, כמו שפרש"י (ד"ה מבוי) במשנה לגבי הכשר קורה ולחי – "דלהוי היכרא דלא ליתי למשרי רה"ר גמורה".¹

אולם, התלמוד (עירובין יא.) מיישמת הדין של צורת הפתח בצורה כללית יותר, ואף לדינים דאורייתא, כגון כלאים, מחיצות שבת, וגם לדפני סוכה (סוכה ז.).² ולכן יש לחקור בטיב דין זה. האם צוה"פ היא סוג דין

¹ אולם אין זה כה פשוט, שבגמרא יש פלוגתא לגבי לחי ולגבי קורה אי סוג מחיצה דרבנן הוה. וכן נחלקו הראשונים בטיב הדין של מבוי בכלל – אי הפכוהו למעין סוג רשות מדרבנן וכו'. עיין, למשל, רבינו יהונתן (ב.). ולפי הרמב"ם, יתכן שיש גם קיום דאורייתא במבוי מדין מחיצה רביעית לרה"י. עיין הלכות שבת יד: א, יז: ב – ובמ"מ, יז: ט, ובראב"ד. אי"ה נדון בנושא זה במקום אחר, ואכמ"ל.

² סביר מאוד להבחין בין תחומים אלו, למרות השוה בהם. יתכן שכלאים תלוי במניעת עירובוב, אבל אין דין צורך מחיצה ממש. ואילו בשבת יתכן שזקוקים להיקף מקום, ליצירת חלות רשות, או למניעת בקיעת רבים. לכאורה סוכה טעונה חפצא של דפנות, ולא רק מחיצה. נדון בהמשך בקצרה בכמה מן חילוקים אלו, אך כדי לעמוד על הדברים נצטרך להעריך מספר דיני מחיצה – צוה"פ, גוד אסיק, פי תקרה, לבוד, מספר מחיצות הדרוש, וכו' – ביחס לתחומים אלו. יש גם לעיין בדין מחיצה לטומאה – אהלות.

מחיצה הלכתית, למרות שאינה ממש סותמת המקום. ושייך דין זה למכלול דינים אחרים מקבילים בהל' מחיצה – כל אחד לפי אופיו והיקפו המיוחד – כגון דלתות הראויות לנעול, גוד אסיק ואחית, פי תקרה, פסי ביראות, לבוד וכו' או שמא צוה"פ אינה בכלל מחיצה כלל, אלא דין נפרד של חלות פתח. הרי צורת הפתח שייכת גם לחיוב מזווה שאין לו כל קשר לעניני פירצה ומחיצה.³ ועיין ברש"י (ב. ד"ה והרחב מעשר אמות ימעט) שפירש שיותר מעשר אינה פתח אלא פירצה, וחייבים למעט משום "שאנן בעינן פתח". וכשהמשנה מסיקה שאף צוה"פ מכשירה גם בלי מיעוט, האם גם זו דרך להחזיר "פתח", או שמא פיתרון אחר הוה – מדין סתימה הלכתית או מחיצה. ויש לעיין טובא אם צוה"פ מפקיעה פירצה בתורת פתח, האם דין פתח זה גם קובע צורה של היקף ומחיצה והפקעת עירבוב, עם כי בדרך אחרת כתוצאה ממעמדו הייחודי, או גם דינים אלו מדין פתח הם?⁴ ויש להעיר שהגמרא (עירובין יא.) דוקא קישרה מעמד צוה"פ בתחומים אחרים (חוץ מדין דופן סוכה שאינו מופיע שם! [ובמיוחד לפי התוס' סוכה ז., לעומת דעת הגה"מ שם. ועיין גם רש"י שם שמקשר לדין מבו. נחזור לזה בסוף המאמר.]) לדין המשנה בענין מבו.

ב. צוה"פ – ביתר מעשר ובפרוץ מרובה

הגמרא (ב:) קובעת שהמחלוקת במשנה בין ר"י וחכמים אי מבו למעלה מעשרים טעון תיקון תלוי אי נלמד משיעורי ומימדי האולם או ההיכל. ובהמשך הקשה הגמרא שאם נלמד מההיכל שמא לא מהני צוה"פ להכשיר ברחב יתר מעשר אמות: "אלא מעתה, לא תיהני ליה צורת הפתח, דהא היכל צורת הפתח הוא לו, אפילו הכי עשר אמות הוא דרויח. אלמה תנן: אם יש לו צורת הפתח, אף על פי שרחב מעשר אמות – אינו צריך

³ כמובן, יתכן שיש ב' דינים שונים. גם אז יש לחקור אם הם קשורים – במשותף שבהם, או שחד גם מהני לגבי דרישות חבירו, כפי שנראה בהמשך.

⁴ עיין היטב בחידושי הגר"ח על הרמב"ם הל' שבת טז: טז שדן בשאלה זו לפי הרמב"ם. ונדון בזה בהמשך.

למעט! מידי הוא טעמא אלא לרב – הא מתני ליה רב יהודה לחייא בר רב קמיה דרב: אינו צריך למעט. ואמר ליה: אתנייה צריך למעט". יוצא איפוא שלפי רב אין צוה"פ מהני נגד פירצה של עשר.

ועיין בגמרא לקמן (יא.) שרב יוסף הצייע שאליבא דרב אין צוה"פ מכשירה בפרוץ מרובה מן העומד, כמו שאינו מכשיר ביתר מעשר. וז"ל: "אמר רב יוסף, מדברי רבינו נלמד: חצר שרובה פתחים וחלונות – אינה ניתרת בצורת הפתח, מאי טעמא – הואיל ויותר מעשר אוסר במבוי, ופרוץ מרובה על העומד אוסר בחצר, מה יותר מעשר האוסר במבוי – אינו ניתר בצורת הפתח, אף פרוץ מרובה על העומד, האוסר בחצר – אינו ניתר בצורת הפתח." וצ"ע טובא שלכאורה אלו דינים חלוקים. הרי זה שפרוץ מרובה פוגם, על אף שאין שום פירצה גדולה שפוסלת בפ"ע, הוא דין מסויים בהיקף הכולל של המחיצות שאינם מכשירים ברוב פרוץ, ומה זה שייך לדין פתח מבוי שזקוק הוא לסתימת או הפקעת או הכשר פירצה מסויימת? ואין מסתבר לומר שיש דין נפרד שכל שאינו מכשיר במבוי אינו מכשיר בחצר, בלי להתיחס לטיב החיסרון, כדמשמע קצת מלשון הגמרא. והגמרא עצמה הקשה על השואת פרוץ מרובה מעומד ופירצה יתר מעשר מדינא דפסי ביראות: "מה ליותר מעשר האוסר במבוי – שכן לא התרת בו אצל פסי ביראות לרבי מאיר, תאמר בפרוץ מרובה על העומד האוסר בחצר – שכן התרת אצל פסי ביראות לדברי הכל".

אך יתכן שנסביר דברי רב יוסף על פי מה שיש לחקור בענין צוה"פ – אם הוה דין בחלות פתח שמפקיע או מכשיר פירצה או הוה סוג דין של מחיצה, ולכן נחשב על פי דין מעין סתימת הפירצה. ושמא רב יוסף סבור ששיעור עשר הוא דוקא שייך לענין חלות פתח, וזה שסבור רב שאין צוה"פ מתקן מבוי יתר מעשר מורה ומוכיח שני דברים: א. שאין צוה"פ מרחיבה שיעור פתח מעבר לעשר אמות; ב. שאין צוה"פ נחשבת כסוג מחיצה שאז לא היה הגבלת עשר אמות מעכבת בה. ולכן, אין מקום לומר שצוה"פ, גם בפחות מעשר, ימעט ברוב פרוץ. שהרי גם בלי צוה"פ, כבר יש שם פתח ואין פגם פירצה הפוגמת בפ"ע, אבל בכל אופן כיון שאין פירצות קטנות אלו גדורות במחיצה ונחשבות לסתומות

על פי דין, מצטרפות הן לערער ההכשר של היקף מחיצות הזקוק בחצר.⁵

לפי החכמים שחולקים נגד רב וסבורים שצוה"פ מהני גם ביתר מעשר, יש לבחון האם גם לדעתם צוה"פ הוה דין פתח, אלא שהיא קובעת הרחב גדר זה. או שמא הם סבורים שאכן פתח מצומצם לעשר, אבל צוה"פ הוה סוג מחיצה. ונראה שלכאורה נחלקו בזה הראשונים.

התוספות (יא. ד"ה אילימא) הסיקו שסוף סוף נדחה דעת רב יוסף.⁶ אבל הרמב"ם (הל' שבת טז:טז), למרות שפסק אליבא דחכמים נגד רב (שבת יז:יד) שצוה"פ מכשירה גם ביתר מעשר, חידש שצוה"פ יתר מעשר לא מהני במקום שפרוץ מרובה, ותמהו עליו הרבה. וז"ל: "מחיצה שיש בה פרוץ מרובה על העומד אינה מחיצה, אבל אם היה פרוץ כעומד הרי זו מותרת, ובלבד שלא יהיה באותן הפרצות פרצה שהיא יתר על עשר אמות, אבל עשר אמות הרי היא כפתח, ואם היה לפרצה זו צורת פתח אף על פי שיש בה יותר מעשר אינה מפסדת המחיצה, והוא שלא יהא הפרוץ מרובה על העומד." ותמהו עליו הרבה, מניין ומאין לו פשרה זו. המ"מ הציע איך

⁵ דברי רש"י על אתר צ"ע קצת. מצד אחד, הוא הדגיש שלפי רב אין צוה"פ מרחיבה את הגדרת פתח ביתר מעשר, כמו שהצענו – "כי היכי דלא מהניא צורת הפתח לשוויה יתר מעשר פיתחא...". מאידך, אין הוא מסביר למה זה קובע שפתח של פחות מעשר אינו ממעט בפירצות גם בצוה"פ. ועכצ"ל שהוא סובר שאם היה קיים דין של חלות פתח ע"י צוה"פ, נוסף לפתח ממילא של פירצה קטנה שאינה פוסלת בפ"ע, לא היה מסתבר שדין זה מוגבל לשיעור מסויים, והיה אפשר לקובעו ע"י צוה"פ בכל שיעור פירצה. ולכן, אם לרב אין חלות פתח כלל, תמיד מצטרפות כל הפרצות לענין פסול פרוץ מרובה.

לאלו החולקים ומכשירים בצוה"פ בחצר גם אליבא דרב, יש להסביר בשני אופנים: א. שיש ב' סוגי פתח. כל פירצה פחותה מעשר נחשבת כפתח לענין שאין פירצה כזו פוסלת. אבל צוה"פ בפחות מעשר מהוה גם חלות פתח שמפקיעה השם פירצה. ולכן, חלות פתח זו גם ממעטת או מפקיעה הפירצות לגבי הדין של פרוץ כעומד. עוד אפשר לומר שגם לפי רב צוה"פ קובעת סוג מחיצה שכאילו סתמת הפירצות, אלא שאין זה אלא בתורת חלות פתח, והיינו, לדעתו, דוקא בפחות מעשר. אבל יותר דחוק לומר לפי רב שצוה"פ מנותקת מדין פתח והוה ביסודו סוג מחיצה, על אף ששיעורו בעשר אמות. אולם נחזור לדון בשיטת הרשב"א בזה.

⁶ ועיין בטור ושו"ע (שסב:י) שפסקו שמהני צוה"פ גם ביתר מעשר להכשיר גם בפרוץ מרובה מן העומד, וקשור לפסקם נגד רב בענן מבוי וכו' (שסג:כו).

הרמב"ם השתלב עם סוגיא זו (יא.), והעלה שדעת הרמב"ם הוא להשוות בין פתח פחות מעשר ופתח רחב מעשר עם צוה"פ: "ומ"ש רבינו והוא שלא יהא פרוץ מרובה על העומד לפי שדעתו ז"ל שבההוא יתר מעשר עם צוה"פ כעשר בלא צוה"פ. מה עשר בלא צוה"פ פרוץ מרובה על העומד לא, אף יתר מעשר בצוה"פ פרוץ מרובה על העומד לא". ונראה לפרש שלפי הרמב"ם צוה"פ אינה מחיצה בפ"ע אלא הוה הרחב גדר פתח. ולכן, כמו שאין פתח רגיל של פחות מעשר ממעט ומפקיע פרצות לענין פרוץ מרובה, כן הדין בצוה"פ בפירצה רחבה יותר.⁷

וברמב"ם אינו ברור אם יש להבחין בדין זה כשיש צוה"פ בפירצה פחות מעשר. והמ"מ הסתפק בזה: "ובפרצה עשר ויש לה צ"פ אפשר שהוא ז"ל יודה שאפי' פרוץ מרובה על העומד כשר הוא. וכן הכשיר הוא ז"ל גבי סוכה פ"ד מהל' שופר וסוכה. ואולי שהוא מחלק בין סוכה לשבת בענין זה ומפרש ההיא ברייתא דסוכה כפשטה וכבר כתבתי שם."⁸

ונראה לפרש שמא סבור הרמב"ם שיש ב' סוגי פתח. הפתח הקטן שאינו יתר מעשר והפתח הגדול שהורחב רק ע"י צוה"פ דבר אחד הם בטיבם היסודי. אין פתח זה חלות מסויימת, ואין בכחו להפקיע או להכשיר פירצה, אלא שאין פירצה במסגרת של פתח, אפילו בפתח ממילא כזה, משמעותית מספיק להפסיק המחיצה ולפרוץ המקום. אולם צוה"פ בשיעור של פחות מעשר, שאינה זקוקה להויית או להרחקת פתח, יוצרת חלות פתח, שאף אם אין הוא סוג מחיצה ממש, לפחות הוא מסוגל להפקיע פירצות. ולכן, כמו מחיצה, פתח חלוטי שעל ידי צוה"פ מכשיר גם במקום פרוץ מרובה.

דברי הרמב"ם המתודשים עומדים בניגוד חריף לרוב הראשונים, כפי שהמ"מ עצמו סיים: "אבל התוספ' והרשב"א ז"ל סבורים דכל שיש שם

⁷ ועיין היטב בדברי הגר"ח על אתר. ואכמ"ל.

⁸ לקראת סוף המאמר, נדון בשיטת הרמב"ם בענין סוכה (סוכה ד:יב), ובהבנה זו של המ"מ, ובדבריו שם. גם מש"כ המ"מ בסוף דבריו – "ודע שאף לדעת רבינו יש צ"פ מועילה אפי' בפרוץ מרובה על העומד כגון ברוח שלישית". יוצא שצוה"פ משמשת לפעמים גם כמחיצה המוסיפה היקף מקום, גם אם אינה חפצא של מחיצה החוצצת בפ"ע. והשוה גם יעילות פסי ביראות בענין זה, כמו שהוסיף המ"מ. ואכמ"ל.

צ"פ עשוי כתקנו אפי' פרוץ מרובה על העומד בארבע מחיצות ובכולן צ"פ הרי הן כעומדים. ובכמה ניסוחים, אין הם רק חולקים וסבורים שצוה"פ מכשירה גם במקום פרוץ מרובה, אלא קובעים שצוה"פ עצמה הוה מחיצה גמורה שהופכת פרוץ לעומד!

בהמשך הסוגיא (יא.) הוצעה שר' יוחנן נמי סבור כרב, שאין צוה"פ ביתר מעשר. והוכיחו כן מזה שלדעתו מהני צוה"פ ביתר מעשר רק בכלאים ולא בשבת. אבל יש לעמוד על זה שצוה"פ יתר מעשר מתיר בכלאים, דין שלכאורה אינו פשוט כלל לפי רב-ר' יוחנן שצימצמו תוקפו של צוה"פ. ועיין ברשב"א (ב: ד"ה אלא מעתה) שהסביר שהגמרא (ב:) לא חשבה אפילו לדרוש צוה"פ במבוי שפתחו רק עשר אמות, כעין מה שהציעו לגבי דלתות, משום שלפי רב אין צוה"פ לא מעלה ולא מוריד. יוצא שהוא מרחיק לכת, שלרב אין צוה"פ חלה גם בפחות מעשר, כ"ש ביתר מעשר. וז"ל: "ואמר ליה רב אתניי' צריך למעט, לא מצי לאקשוויי וליבעי צורת פתח כהיכל, דכיון דאית ליה לרב דצורת פתח לא מהני לרחבה אלמא לדידיה צורת פתח לא מעלה ולא מוריד". וצ"ע טובא מהגמרא בענין כלאים.

וע"כ צריך לומר שיש שם צוה"פ ביתר מעשר גם לרב (וגם אליבא דהרשב"א), על אף שאין כה"ג מה שמכשיר בשבת, דהיינו – או שם פתח, או פתח שעשוי להצטרף ולהשתלב עם יתר המחיצות, או גדר מחיצה המקפת או החוצצת. ונראה שגם לדעתם צוה"פ היא בעלת מעמד חוץ מגדרי פתח ומחיצה, והיא שפיר קובעת מספיק לענין הפקעת עירבוב, שהיא הגורם המכריע בכלאים. ודעת הרשב"א היא שדוקא לגבי שם פתח או מחיצה המקפת והחוצצת והקובעת רשות אין "צוה"פ לא מעלה ולא מוריד" לפי רב, והוא שהיה קובע לדרוש כעין זה במבוי אי נלמד מהיכל. אבל צוה"פ שפיר מציינת ההפרדה ומפקיעה העירבוב בין מיני כלאים.

ויש להעיר שהרמב"ם (הל' כלאים ז: טו), למרות שפוסק כחכמים נגד רב שצוה"פ מכשיר גם ביתר מעשר, השמיט דין זה בהל' כלאים! ויוצא הפוך מדעת ר' יוחנן שקבע שהכשר כלאים קל מהכשר שבת.

ושמא לשיטתו אזיל שסבור שצוה"פ יתר מעשר מועיל דוקא בתורת פתח, ובכלאים שאינו תלוי בגדרי פירצה ומחיצה אלא בהבדלה והפקעת עירבוב, לכאורה אין פתח מכריע כלל.⁹

ג. המקור מהיכל והדמיון לדלתות

הגמרא (ב:) הקשה שאם החכמים למדו שמבוי למעלה מעשרים אמה ימעט מפתחו של היכל, "אלא מעתה לא תיהני ליה צורת הפתח דהא היכל צורת הפתח הוא לו אפילו הכי עשר אמות הוא דרויח. אלמה תנן אם יש לו צוה"פ אע"פ שרחב מעשר אמות, א"צ למעט." ובסוף תירצו שרב אכן לשיטתו הוה שסבור שצריך למעט. והקשה התוס' (ד"ה אלא מעתה) למה לא פריך במקביל לגבי דלתות הראויות לנעול, שנלמד מהיכל שלא מהני ביתר מעשר. ותירצו: "דפשיטא הואיל ואית ליה דלתות והן ננעלות דהויא כמחיצה מעלייתא ... אבל האי פריך שפיר דלא תהני ליה צורת הפתח, דאי הוה קרוי פתח אף כשגדול ביותר ע"י צורת הפתח היה לו לעשותו שוה לאולם."

ויש לבחון טיבן של דלתות הראויות לנעול, ושל צוה"פ, ויחסן אהדדי. הנה קושיית התוספות מבוססת על השואה ביניהם. וזה לכאורה מורה או ששניהם מדין פתח הויין (וכתוס' ד"ה ליבעו), או ששתיהן

⁹ נחלקו האחרונים בהבנת השמטה זו. הגר"ח (שבת טז:טז) הניח סתם שאין מי שחולק בדין זה, ושמקובל הוא גם על הרמב"ם. ואף הוא מפרש שכלאים אינו טעון מחיצה ממש. ואולי לשיטתו אזיל שהסביר שמהני צוה"פ בתורת פתח גם כדין של מחיצה, גם שאינה מחיצה גמורה כמו דלתות ופסי ביארות? אולם לפי מהלך המ"מ ברמב"ם, יש מקום לחלוק. וגם אליבא דהגר"ח גופא, יש מקום לומר שהואיל ודין מחיצה נובע דוקא מחלות פתח, שמא אין זה שייך כשהפתח עצמו אינו מעלה ולא מוריד, כמו בכלאים. ועיין בשו"ת מנחת שלמה סימן לו'. משמע שהבין שהרמב"ם השמיט דין זה שמפורש גם אליבא דרב ור' יוחנן בגלל שפשוט הוא שמותר, כ"ש מהל' שבת. ואז יש מקום לחקור האם גם בהל' כלאים שייך החילוק בין פרוץ מרובה ועומד מרובה, כמו בהל' שבת וסוכה. אבל נראה יותר שהרמב"ם הבחין הפוך בין כלאים ושבת, וכדהסברתי. ועיין בחזו"א סוף הל' כלאים, דיני כלאי הכרם אות כח' שפקק והחמיר לפי הרמב"ם. לפי הבנתי, צריך להוסיף שהרמב"ם הסתייג מדעת ר' יוחנן שצוה"פ ביתר מעשר יש לו דין נוסף של הפקעת עירבוב ששייך לגבי כלאים.

מדין מחיצה הן.¹⁰ בתירוצם, מדגישים התוס' שדלתות נחשבת לא רק דין מחיצה אלא "כמחיצה מעלייתא", ולכן לא שייך לה שיעור של י' אמות. ובתוס' ר"פ על אתר הרחיק לכת יותר וקבע שדלתות הן "כסתום" ממש. לפי זה, יש מקום להבחין בדין זה של יתר מעשר בין דלתות ובין צוה"פ גם אם נקבל שצוה"פ נמי הוה סוג מחיצה על פי דין, רק אינו כסתום ממש.¹¹

אבל התוס' גם ציינו שאין צוה"פ סוג מחיצה אלא דין פתח הוה, ושמא רק לכן מוגבל לשיעור מצומצם. ועיין בתוס' לקמן (ו: ד"ה והאמר) שאין דלתות מחיצה גמורה, ולכן בעינן גם מחיצה רביעית. וגם לפי ניסוח זה, יש להבחין בין דלתות וצוה"פ אם אין צוה"פ אלא פתח (או אם הוה דין מחיצה רק בתורת זה שהוא פתח – כגר"ח הנ"ל). בכל אופן, כל זה מתאים למה שהצענו לעיל בדעת רב.

אולם עיין ברשב"א ובריטב"א על אתר שיישבו פירכת התוס' בצורה אחרת. ומשתמע שההנחה היסודית, שדלתות וצוה"פ דומים זל"ז, דהיינו לכאורה שגם צוה"פ הוה סוג מחיצה, חלה גם למסקנה.¹²

התוס' (הנ"ל) גם הקשו שמא נלמד מההיכל שבעינן צוה"פ בכל מבוי גם אם אין רחבה מעשר. ותירצו שאין צוה"פ בהיכל אלא לנוי, והואיל ואינו תנאי בפתח, אין שום קשר למבוי. אך לאור דיוננו אפשר ליישב בצורה עקרונית שאין מקום לשאלה זו כלל. יתכן שבהיכל דרשו חלות פתח כחלק מהבנין והמקום, ולכן יש לשקול שמא בעינן גם צוה"פ כביטוי לחלות זו, ולא מספיק בפתח של פחות מעשר שהוא פתח דממילא (או בפתח שאינו אל אגב ובסיוע המחיצות שבצד – לניסוח הגר"ח).

¹⁰ גישה זו יותר סבירה. וכן הניח השפ"א ביישוב קושיית רעק"א למה לא הרחיבו ההיכל בדלתות, כפי שנראה בהמשך. אך לפי זה יוצא ששקלו שמא גם סוג מחיצה, כמו דלתות, מוגבל לעשר אמות.

¹¹ או, על פי הבנת הגר"ח הנ"ל (שבת טז:טז) שבתור פתח בפ"ע, בלי הצירוף למחיצות שבצד, הוה גם כדין מחיצה, למרות שאינה מחיצה בתור עצמה וגם אינה ממש כסתום.

¹² ונראה בהמשך שהרשב"א עקבי למדי בדיעה זו בענין צוה"פ למטה מ', ובדין אירא דהאי גיסא וכו'.

ואילו במבוי אין צורך לחלות פתח, אלא הקפידא היא שלא תהא פירצה, ולזה מספיק פתח דממילא של פחות מעשר, גם בלי צוה"פ.¹³

וכבר ראינו שהתוס' הסבירו את פירכת הגמרא הנ"ל (ב:), שאם צוה"פ מהני ביתר מעשר, למה לא הרחיבו פתח ההיכל עד כדי השיעור של פתח האולם.¹⁴ והקשה הגרע"א שאם יש טעם להרחיב פתח ההיכל למימדי האולם, למה לא עשו כן ע"י הרחב הדלתות שלכו"ע מועיל גם ביתר מעשר? ועיין בשפת אמת שתירץ שהרחב דלתות רק היה סותם את המקום מכל פירצה, אבל לא היה מרחיב את פתח ההיכל להשוותו לפתח האולם. לדעתו, אין דין כללי להקביל מימדי האולם וההיכל, אלא דין מיוחד של פתח הוה. והוא כנראה סבור, כעין מסקנת התוס' עצמם, כפי שפירשנו לעיל, שעל אף שצוה"פ הוה דין בפתח, דלתות הוה דין במחיצה.¹⁵

אולם נראה שהר"ן נקט בעמדה הפוכה, לפיה הכל מתמקד בעיקר במחיצה ובסתירת המקום. הנה הקשה הר"ן (ב:): (וכן הקשה רעק"א על אתר, והניחו בצ"ע) בהו"א בגמרא שנלמוד דין מבוי דוקא מפתח שער החצר – למה חשבו שזה מיוחס יותר מפתח האולם וההיכל. ותירץ: "לפיכך נ"ל דהכי פירושו ... דבין לר' יהודה בין לרבנן טפי שייך למילף

¹³ ואין להקשות לפי זה איך בכלל דיני מבוי נלמדו מפתח ההיכל או האולם. הרי הכשר מבוי תלוי בזה שאין פירצה שמפקיעה גדר רשות נפרדת מרה"ר המאפשר טלטול בתוכו. ואילו בהיכל ובאולם, מתמקדים בשם ובחלות פתח, כפרט בקדושת חפצא ומקום מסוימת. אבל יש לציין שעדיין יש מכנה משותף ביניהם, שגם פתח מבטל פירצות, ושמא גם מהוה סוג מחיצה בתורת פתח (כהגר"ח הנ"ל), וכל זה מספיק לסתום את המבוי. ולכן כל מה שמהני לפתח מועיל גם במבוי. אבל פשוט שאין להחמיר לדרוש פרטי דיני חלות פתח נוספים ששייכים להיכל ולאולם, כגון צוה"פ וכו', במבוי.

¹⁴ עמדה זו מחדשת היא. ואולי היא בנויה על הבנה מסוימת בענין טיב הקשר בין האולם וההיכל בכלל, שגם נידונה במקצת בסוגיין (ב). בענין היחס בין קדושת ההיכל והאולם. ברור שיש זיקה ביניהם לכו"ע, וברור שישנם חלוקי דינים ביניהם, כפי שהעירו הראשונים והמפרשים על אתר ובעוד סוגיות. ואכמ"ל.

¹⁵ ולרעק"א שהתקשה בזה, יש לפרש בתרי אנפי: א. או שגם דלתות הוה מדין "פתח", וכהו"א בגמרא שנצטרך דלתות גם במבוי, או כס"ד בראשונים שמא אין דלתות ביתר מעשר; ב. או שרצוי להשוות בשיעורי ההיכל והאולם לא רק בפתח, אלא גם במימדים אחרים.

משער החצר מללמוד מהיכל לפי שזה השער היה מפסיק בינו ובין רשות הרבים דומיא דפתחו של מבוי, משא"כ בפתחו של היכל שהיה כבר מקום מוקף לפניו דהיינו החצר. ולפיכך י"ל שלא הקפידה התורה אע"פ שגבוה מעשרים מפני שיש מקום מוקף לפניו. אבל כל פתח שהוא סמוך לרה"ר איכא למילף משער החצר שצריך שלא יהא גבוה אלא חמש, וברחבה איכא למילף מיניה שאפילו רחוב עשרים תורת פתח עליו, ולא מלישנא דפתח דכתיב ביה מקשה אלא לומר שמשם יש ללמוד שפתח המפסיק בין מקום מוקף לרה"ר דרכו בכך שלא יהא גבוה אלא חמש אבל יכול להיות רחב עד עשרים. ומשני פתח שער איקרי, פתח סתם לא איקרי. כלומר, אי אפשר ללמוד לא לגובה ולא לרוחב שסתמא פתח שער קרייה רחמנא, דהיינו פירצה מתוך שהיה רחב ביותר ... אלא ודאי לא הקפידה תורה בסתימתו של חצר ופתחו תורת פרצה עליו. אבל בהיכל מתוך שקדושתו מרובה הקפידה עליו לסלק מאותו רשות שהוא חוצה לו, ומינה איכא למיגמר מבוי."

יוצא אפוא, שהדיון בסוגיא הוא איך לחצוץ מפני רה"ר, ולא דוקא לקבוע שם פתח. ובזה ס"ד שעדיף ללמוד משער החצר הגובל רה"ר למבוי שחוצץ מפניו. וחידוש הוא ששקלו שמא הסתימה מפני רה"ר טעונה מתיצה מעולה יותר משאר היקף והבדלת מקום. ודחו הלימוד משער החצר מכיון שסוף סוף אין בו משום הפקעת פירצה, ואינו מובדל לגמרי מרה"ר הואיל וחסר לו שם פתח רשמי, משא"כ בפתח ההיכל שאכן מגדיר ומבדיל המקום. נמצינו למדים שגם במסקנה שיעור הפתח אינו נידון בתורת עצמו כחלק מחפצא של ההיכל, אלא מפאת שהוא חוצץ למקום חוץ, וקובע מקום קדוש בפ"ע ונפרד מסביבו! גם הוא, כמו מבוי עצמו, דן בסילוק פירצת רה"ר!

ד. צוה"פ למעלה מכ' ולמטה מי'

הגמרא מפקקת אם צוה"פ מכשירה מבוי למעלה מכ'. וז"ל (עירובין י'--יא.): "אשכחן צורת הפתח דמהניא ברחבו, ואמלתרא דמהניא בגבהו. איפכא מאי? תא שמע, דתניא: מבוי שהוא גבוה מעשרים אמה – ימעט, ואם יש לו צורת הפתח – אינו צריך למעט. אמלתרא ברחבו מאי! תא שמע, דתניא: מבוי שהוא גבוה מעשרים אמה – ימעט, והרחב מעשר

— ימעט, ואם יש לו צורת הפתח — אינו צריך למעט, ואם יש לו אמלתרא — אינו צריך למעט. מאי לאו אסיפא? לא, ארישא.”

ספק הגמרא בענין אמלתרא ברחב יתר מעשר אמות צ”ע, מכיון שאין הוספת אמלתרא מתקנת שום פסול או פגם מהותי במבוי. הגמרא כנראה בוחנת אם היכרא בעלמא מספיק להכשיר מבוי גם במקום פירצה. אכן, הגמרא הסיקה שעל אף שצוה”פ מהני להכשיר מבוי למעלה מעשרים, אין אמלתרא מכשירה פירצה רחבה במבוי.¹⁶ ויש לחקור אם הבחנה זו היא משום שצוה”פ — מדין פתח או מדין מחיצה — מתקנת גם הפגם של למעלה מעשרים כמו שהיא מתקנת פירצה, או שמא היכרא דצוה”פ מכשיר בלמעלה מעשרים כמו שהיכרא של אמלתרא מכשיר בבעיית גובה של המבוי.

ועיין ברמב”ם (שבת יז:יד): “כמה יהיה פתח המבוי ויהיה די להכשירו בלחי או קורה, גבהו אין פחות מעשרה טפחים ולא יתר על עשרים אמה ורחבו עד עשר אמות, בד”א שלא היה לו צורת פתח, אבל אם היה לו צורת פתח אפילו היה גבוה מאה אמה או פחות מעשרה או רחב מאה אמה הרי זה מותר”. הרמב”ם חידש דבר שלא נמצא בתלמוד, שצוה”פ מהני להכשיר גם למטה מעשרה. והראב”ד דחו דבריו לחלוטין: “א”א פחות מעשרה שבוש הוא.” והקשו עליו הראשונים שדין מפורש הוא שאין מחיצה פחותה מעשרה. וז”ל המאירי (ב.): “ורבותי נסתפקו אם צורת פתח מועיל לפחות מעשרה גובה שאף בו המבוי פסול, כמו שיתבאר. וגדולי המחברים כתבוהו כן אף בפחות מעשרה. אלא שאנו מתמיהין בה מצד שאין צורת הפתח במקום שאין מחיצות, שכל מחיצה הפחותה מעשרה אינה מחיצה.” המאירי ייסד קושיתו על זה שצוה”פ הוה מחיצה, או לפחות שהיא תלויה בתנאי מחיצה. ויתכן שבזה גופא הרמב”ם אזיל לשיטתו, שאין צוה”פ בכלל מחיצה אלא מדין פתח הוה (וגם אי קובע דין מחיצה, אין זה אלא בתורת פתח, כאמור). ושמא סבור הוא שפתח שייך גם בפחות מעשרה. ואמנם כן מצינו בירושלמי פ”ק דשבת (וצוטט גם בספר הקובץ על אתר).

¹⁶ הרשב”א ד”ה מאי לאו הבין שנשאר בעיא דלא איפשטא, ומביא דיעות חולקות לגבי המסקנה. הוא עצמו הסיק לחומרא.

אבל בהמשך דבריו ציטט המאירי את דברי הרשב"א (יא. ד"ה ואם) שלכאורה דחה מסקנת הרמב"ם אף לפי העמדה שצוה"פ אינה אלא מדין פתח, הואיל ואינו עדיף ממחיצה. וז"ל: "וגדולי הדור ראיתי שמתמיהים בה מצד שאין צוה"פ מועיל יתר ממחיצה, ומחיצה שאינה גבוהה עשרה אינה כלום." ואכן יש לדייק בדברי הרשב"א שהוא חולק על פסקו של הרמב"ם מכל הצדדים – בתחילה הדגיש שצוה"פ עצמה הוה מחיצה, בהמשך, כפי שציטט המאירי, ציין שגם אי פתח הוה אינו עדיף ממחיצה, וסיים להוכיח ממזוזה שגם מבחינת פתח עצמו יש צורך לעשרה. וז"ל: "כתב הרמב"ם ז"ל דצורת פתח מהניא אפי' למבוי שאינו גבוה עשרה, ואינו מחוור בעיני כלל. דלא מצאנו אלא בגבוה יתר מעשרים ומשום דפתח כמחיצה דמי, וכאלו נסתם הכל. והיינו דלא תנו כברייתא אלא בגבוה למעלה מעשרים. ואם איתא רבותא טפי הוה להו לאשמעי' בשאינו גבוה י', והוה להו למתני בתרוייהו. ועוד, דצורת פתח לא עדיפא ממחיצה גמורה, וכל מחיצה גמורה שאינה גבוה עשרה לא הוה מחיצה גמורה, כ"ש צורת פתח דלא הוה מחיצה. ועוד דבהדיא תניא גבי כיפה דכל שאין ברגליה עשרה פטורה מן המזוזה דאינו פתח, ולא נחלק ר' מאיר אלא משום דסבר חוקקין להשלים. הא לאו הכי לא, ומינה דכל היכא דליכא למימר חוקקין וכגון שאין בו כדי לחוק לכ"ע לאו פתח הוא".

אולם לכאורה פסקי הרמב"ם סותרים זא"ז. הנה הוא עצמו הכריע שאין מחיצה ואין צוה"פ פחותה מעשרה. וז"ל (טז: יח, יט): "הרי שהקיף בקנים ואין בין קנה לחבירו שלשה טפחים, או שהקיף בחבלים ואין בין חבל לחבירו שלשה טפחים, הרי זו מחיצה גמורה, אף על פי שהיא שתי בלא ערב או ערב בלא שתי, וצריך שיהיה גובה הקנה עשרה או שיהיה מן הארץ עד סוף עובי החבל העליון עשרה אם הקיף בחבלים, שאין מחיצה פחותה מעשרה, וכל השיעורין האלו הלכה למשה מסיני הן. (הי"ט) צורת פתח האמורה בכל מקום היא אפילו קנה וכיוצא בו מכאן וקנה מכאן וקנה על גביהן, גובה שני הלחיים עשרה טפחים או יתר והקנה וכיוצא בו שעל גביהן אף על פי שאינו נוגע בשני הלחיים אלא יש ביניהן כמה אמות הואיל וגובה הלחיים עשרה הרי זו צורת פתח, וצורת פתח שאמרו צריכה שתהא בריאה לקבל דלת אפילו דלת של קש." ראוי לציין שגם בהקשר זה

שבו הרמב"ם קובע הדרישה לי' טפחים לשניהם, הוא הפריד בין הדינים של מחיצה ושל צוה"פ. וכן משמעותי הוא שהדגיש דוקא בענין מחיצה שהוא דין הלמ"מ וכו' כל זה מחזק הרושם שלדעתו צוה"פ לחוד ומחיצה לחוד, כדהסברנו, אבל עדיין קשה לשלב ב' פסקי הרמב"ם.

יתכן שנפתור הסתירה אם ננקוט כעמדת המאירי (וכן סבור הגר"א) שכתב ליישב פירכת הרשב"א נגד הרמב"ם ע"י הבחנה בין שיעור הפתח ושיעור כותלי המבוי: "ואיני מבין, שאף גדולי המחברים לא אמרוה אלא בשפתח גבוה עשרה ... אלא שכותלי המבוי נמוכות מעשרה. אלא אף בזה הדברים מתמיהים ... כמו שכתבנו". ולפי זה, הרמב"ם חידש שיש להכשיר מבוי שהוא בשיעור פחות מ' ע"י צוה"פ כשיעור הדרוש. אבל נראה לפרש שחילוק כזה בין שיעור הצורת הפתח והמבוי עצמו רק מובן אם צוה"פ קובעת חלות פתח שאינה מדין מחיצה, כפי שהוא אליבא דהרמב"ם. אבל אין הסבר זה הולם עמדה שסבורה שצוה"פ עצמה הוה מחיצה, שאז אין מקום לחלק בין הפתח והמבוי, שהוא הרשות המוקפת. ולכן, המאירי עצמו שהתחיל השגתו נגד הרמב"ם בהנחה "שאינ צוה"פ במקום שאין מחיצות" אינו מקבל חילוק זה. אבל כשבא ליישב דעת הרשב"א שדחה דברי הרמב"ם גם מצד חלות פתח עצמו, הוא שפיר העלה הבחנה זו.^{17 18}

¹⁷ אם דברי המאירי ברמב"ם צודקים, יש לעיין אם זה מוגבל למבוי, שרק זקוק לפתח שמפקיע פרצות, או שמא שייך גם היכא שבתורת פתח הצוה"פ גם מחיל דין מחיצה, כדהסברנו לעיל. מה הדין במקום פרוץ מרובה מן העומד, ולגבי רוח שלישי במבוי מפולש, ולגבי כלאים, וסוכה וכו'. ויש לעיין אי צוה"פ כזו אינה אלא כעין קורה, לעומת לחי. ונפק"מ להיחשב רה"י גמור לענין שהזורק לתוכו מרה"ר חייב סקילה, ולא רק לעשותו מקום שיש בו היתר טילטול. ואכמ"ל.

¹⁸ יתכן גם גישה אחרת, לאור מה שפיתחנו לעיל. שמא סבור הרמב"ם ששאני צוה"פ לגבי שיעור למעלה ולמטה שאינה מדין פתח או מחיצה כפי שהיא לגבי פירצה ברחב מעשר, אלא מדין היכרא הוה, וכעין אמלתרא. ולכן שאני שיעור צוה"פ זו מהדין הכללי, שהוא מדין חלות פתח. הרי המ"מ טען שהרמב"ם המציא דין זה משום שאין מקום לחלק בין למעלה מעשרים ולמטה מעשרה! ועיין גם במאירי ב, ה. מעין זה. אבל יש להוסיף שלפי הרמב"ם אין מבוי סתם תק"ח ומספיק בהיכר בעלמא, אלא הוה סוג מחיצה של היכר שקובע למחיצה רביעית שיוצר חלות דאורייתא. עיין בשיטתו המגובשת (שבת יז ג, י, לג, שבת יד: א, עירובין א: א, וכו') שדין מחיצה ד' הוה, וחלות רה"י גמורה מה"ת. ואכמ"ל.

דברי הרשב"א שוב עומדים בניגוד מוחלט לדברי הרמב"ם. כבר ראינו שמיד הרשב"א קבע שאין שום קשר בין הכשר צוה"פ למעלה מעשרים ולמטה מעשרה, ושהפוכים הם. לדעתו, צוה"פ מתקנת הפגם של למעלה מעשרים משום שהוה מחיצה שממש סותמת הכל! ומטעם זה גופא, לא יתכן צוה"פ, דהיינו מחיצה ממש, פחותה מעשרה. וגם כשהוא בוחן שמא צוה"פ אינה אלא פתח, אין הוא מתחשב באפשרות שהיא לגמרי מנותקת מתנאי מחיצה.¹⁹ עמדה זו הולמת דבריו לעיל (ב:) שצוה"פ דומה לדלתות, ששתיהן מחיצות של ממש הן. דיעה זו גם משתלבת יפה עם דעתו וניסוחו בענין הדין של אתי אורא דהאי גיסא ודהאי גיסא ומבטל ליה. וז"ל (י:): "ונראין הדברים דלא אמרו דאתי אורא ומבטל לי' אלא בלחי או בקורה שאינן פתחים גמורים ואינן מתירין כל האויר אלא עד עשר אבל צורת פתח ממש שהיא מתרת כל אויר ואפי' רחב מעשר אין אויר מבטלו." ומשמעותית היא שתולה מעמד צוה"פ שמתיר כל האויר, לעומת לחי וקורה, בזה שההלכה כחכמים נגד רב שמכשיר גם ביתר מעשר.²⁰

ה. צוה"פ בסוכה

המשנה סוכה (ב.) הכריעה שסוכה טעונה שלש דפנות. והגמרא (ו:) קובעת ש"שתיים כהלכתן ושלישית אפילו טפח", ד"אתאי הילכתא וגרעתה לשלישית ואוקמה אטפח". והסיקו להלכה כדברי רבי סימון ואיתימא ריב"ל (ז.) ש"עושה לו טפח שוחק ומעמידו בפחות משלשה טפחים סמוך לדופן, וכל פחות משלשה סמוך לדופן כלבוד דמי". נחלקו המפרשים בהבנת תיקון מחודש זה של טפח בדופן השלישית מכיון שנראה שחסר שיעור ז' טפחים הדרוש לסוכה קטנה.²¹ בסוף הסוגיא הציגה הגמרא את

¹⁹ ועיין גם בדבריו בעבוה"ק א ג – "שאינן בדין שתתיר צוה"פ יתר ממחיצה".

²⁰ נקודה זו חשובה יותר לרשב"א (ב:) שסבור שלרב אין צוה"פ "מעלה ומוריד", כפי שראינו לעיל. לגבי הדין של אתי אורא וכו', הוה דעת הראב"ד והמאירי שגם צוה"פ כקורה לענין זה. ואילו הריטב"א סבור שלחי נוסף על צוה"פ אינו שייך לדין זה. ויש לדון אי נחלקו בקו הקובע דין זה של אתי אורא, או בהערכת כל אחד מתיקונים אלו. ואכמ"ל.

²¹ רש"י ותוס' הסבירו שמחיצה של ד' מכשירה מדין רובו של דופן. ויש מן הגאונים (ועיין ברבינו מנוח ברמב"ם סוכה ד: ב שהביין כן ברש"י גם, ולא נראה כן) שהבינו שכאן

דעת רבא שהכשיר דופן שלישית מחודש זה ע"י צוה"פ. ונחלקו בהבנת דעתו: "אמר רבא: ואינה נתרת אלא בצורת הפתח. איכא דאמרי, אמר רבא: וניתרת נמי בצורת הפתח. איכא דאמרי, אמר רבא: וצריכא נמי צורת הפתח. רב אשי אשכחיה לרב כהנא דקא עביד טפח שוחק, וקא עביד צורת הפתח. אמר ליה: לא סבר מר להא דרבא, דאמר רבא: ונתרת נמי בצורת הפתח? אמר ליה: אנא כאידך לישנא דרבא סבירא לי, דאמר רבא: וצריכא נמי צורת הפתח."

ויש לבחון מעמדה של צוה"פ בסוכה לאור מה שכבר דננו בענין מבוי ועוד תחומים. מצד אחד, יש מקום להקל יותר בסוכה, ובמיוחד בדופן השלישית, להכשיר ע"י צוה"פ מכיון שאין צורך אלא לג' דפנות, ו"אתאי הילכתא וגרעתה לשלישית"²² מאידך גיסא, משתמע שסוכה, לעומת שבת, טעונה לא רק מחיצות והיקף מקום, אלא גם חפצא של דפנות ממש, ויש לפקפק אם צוה"פ מסוגלת להיות ולהחיל דופן.²³ ואכן, משתמע שהדיון בצוה"פ בסוכה מצומצם בעיקר לדופן השלישית גרידא. בכל אופן ככל שצוה"פ בכלל נחשבת כמחיצה גמורה וכדבר שסותמת

מונים לבוד משני צדדי הטפח, ונחשב על פי דין לדופן שלימה בשיעור של ז' טפחים. בין כה וכה, ברור הוא שדין זה מחודש, ושלכן הוא מצומצם רק לדופן השלישית. ושמה אין זה שייך אלא א"כ יש צוה"פ הגובל את הלבד השני. וזה מובן אם צוה"פ פועלת בתורת פתח, גם אם אינה בגדר סתימה. (ויש דיעה נוספת הובאה שם וברבינו אברהם מן ההר ועוד חכמי פרובנס, שיש צורך לצוה"פ ברוח רביעית, ורק טפח כהיכר עם הלבד ברוח שלישיית.) לקמן נעיר שלפי הבנה השניה ברבא – שצוה"פ מכשירה דופן השלישית במקום הוספת הטפח עם הלבד, יש לדון בטיב צוה"פ, וזה תלוי בטיב הוספת הטפח. ויתכן שזה גופא תלוי במחלוקת רש"י והגאונים הנ"ל – אם שילוב הטפח בצד השלישי אכן הוה סוג דופן או לא.

²² לפי הרמב"ם (שבת יד:א, וברמ"ך, ובמקורות שצוטטו לעיל) שרה"י גמורה טעונה ד' מחיצות, הניגוד לסוכה חריף למדי הוא. לרובם של הראשונים אין הפער כה גדול. ועיין גם רש"י סוכה ז. ד"ה וכן לשבת.

²³ היחס בין מחיצות שבת ודפני סוכה מהוה נושא מרכזי ומסובך. עיין, למשל, בתוס' שבת ז: ד"ה ואם, ובניסוח שאר הראשונים שם, ובסוכה ד. ועיין בגר"ח על הרמב"ם (סוכה ד:א). ברור שיש הרבה דינים משותפים, וגם דינים חלוקים, ויש לבחון כל זה בהערכת הזיקה המדוייקת שקיימת ביניהם. הדינים של מיגו בב' הכיוונים – מיגו דהוה דופן לענין שבת הוה דופן לענין סוכה (סוכה ז), והפוך, מעידים גם על המשותף וגם על המיוחד של דינים אלו. ואכמ"ל.

פירצות, יש מקום להתחשב שמא מהני אף לדופן סוכה. מאידך, אם צוה"פ אינה אלא דין מחיצה או רק פתח בעלמא, שמא היא עשויה להכשיר פירצות, או לספק היקף נדרש או לצרף ולהשלים בין הדפנות הגמורות הקיימות, אבל אין לה כושר ליצור דופן ממש.

לפי ההבנה הראשונה של רבא, הדופן השלישית נעשה ע"י צוה"פ. ורש"י (ד"ה אמר רבא) הבין שהוה דופן של ממש! וז"ל: "והכא קאמר רבא דטפח ששנינו בכרייתא שמתיר בדופן שלישיית – אינו מתיר אלא אם כן עשאו לאותו טפח צורת הפתח על פני כל הדופן כולו, כיצד, קנה של חצי טפח אצל היוצא, וקנה של חצי טפח במקצוע שכנגדו, וקנה על גביהם מזה לזה, הוה ליה כאילו כל הדופן סתום, דפתח שיש לו צורת פתח סתימה מעלייתא היא, בפרק קמא דעירובין (ב, ב), וזהו טפח שאמרו חכמים." לכאורה אין זה מקרי שבהקשר שקובע שהיא יוצרת לא רק מחיצה או פתח אלא אפילו דופן סוכה, רש"י ניסח הדין של צוה"פ בצורה שמציינת שהיא ממש סותמת המקום. וראוי לציין שרש"י מקשר כח צוה"פ לסתום המקום ליעילותה ריש עירובין, דהיינו במבוי, כמו הרשב"א ודעימיה. ובכל אופן נראה פשוט שצוה"פ, למרות שהיא סותמת, אינה מספיק אלא לדופן השלישית.

אך עיין בתוס' (ד"ה ואינה ניתרת אלא בצוה"פ): "פירוש אלא אם כן עשאו לאותו טפח צורת הפתח על פני כל הדופן כולו כיצד קנה של חצי טפח אצל היוצא וקנה חצי טפח במקצוע שכנגדו וקנה על גביהם דהוה ליה כאילו כל הדופן סתום דאע"ג דבפ' קמא דעירובין (ד' יא): לא יהבינן שיעורא לקנה של צורת פתח אלא אפילו קנה משהו מכאן וקנה משהו מכאן וקנה על גביהם אלא שתהא בריאה כדי לעמוד בה דלת ואפילו דלת של קשין, גבי סוכה החמירו דבעינן מחיצות הניכרות." גם הם הדגישו שצוה"פ סותמת כל הדופן. אבל, בניגוד לרש"י, הם הדגישו שחלוק צוה"פ זו מצוה"פ של ריש עירובין, ושיש צורך לשיעור חצי טפח בכל קנה משום שסוכה, לעומת מבוי וכו', זקוקה למחיצות ניכרות. ולכאורה התכוון להבחין בין מחיצה לדופן כהנ"ל.²⁴ וחידוש הוא שיש סוגי צוה"פ ששונים

²⁴ השוה תוס' הרא"ש שחילק בין סוכה דאורייתא ומבוי ועוד יישומי דרבנן. ויוצא שצוה"פ גמורה תמיד זקוקה לשיעור. וגם יוצא לדעתו שאין דין זה מעיד על הדרישה

בדינם ובאופיים. אבל יש מקום ספק אם מש"כ שצוה"פ סותמת מצומצם רק לדופן סוכה זה עבור ממשות הלחיים, או שייך גם במבוי בתורת מחיצה בעלמא. כמו רש"י, משתמע מדברי התוס' שגם צוה"פ ניכרת מוגבלת לדופן השלישית.²⁵

לפי ההבנה השניה ברבא, צורת הפתח על פני כל הדופן השלישית מכשירה הסוכה בתורת תחליף של טפח העומד בתוך הלבוד והמצטרף אתו. יש לדייק שבמסגרת זו, אין הראשונים מדגישים כלל וכלל שצוה"פ סותמת. ולפי תוס' יוצא שבתור תחליף להכשר טפח, מספיק בצוה"פ הרגיל, בלי מחיצות ניכרות. וההסבר פשוט הוא, שלפי הבנה זו, אין הרוח השלישית זקוקה לסוג דופן, אלא לתיקון בעלמא, כמו טפח, ולכן גם צוה"פ שנידונה כהיכר או פתח או השלמת שאר הדפנות מספיק.

לכאורה הערכה זו עוד יותר משכנעת ביחס להבנה השלישית ברבא – שבעינין שילוב של טפח סמוך ללבוד וגם צוה"פ. ונראה ברור שאין צוה"פ עצמה סותמת והופכת לדופן, שא"כ לא היה צורך גם לטפח בעין עם הלבוד. יוצא איפוא שצוה"פ פועלת בהקשר זה בתורת חלות פתח והיא מסלקת פירצה שהיתה מעכבת, או שהיא מצרפת בין הדפנות, או היא מסייעת בשילוב הקפת הדפנות הקיימים וכן עם הרוב דופן השלישית. וכל זה אליבא דרש"י שסבור שלפי רבא בעינין כה"ג צוה"פ על פני כל רוח השלישי, נוסף לטפח הסמוך ללבוד.

אבל הראב"ה (ב: תרו, הגה"מ, סוכה ד: ג) חולק בהבנה זו והעלה עמדה אחרת בדעת רבא. וז"ל: "ונראה היכא דאיכא צורת הפתח לא בעינין שיחזיק צורת הפתח כל הדופן, כדפירש רבינו שלמה, שאם כן לא היה

לדופן לעומת מחיצה. ויש גם להעיר שהגר"ח (סוכה ד: יא) לא הבין שמחיצה ניכרת זהה לדין חפצא של דופן. ואכמ"ל.

²⁵ יש להעיר שמלשון רש"י ד"ה ונתרת משמע שגם רש"י דורש שיעור טפח מבין שני הלחיים בדופן השלישית לפי ההבנה הראשונה של רבא. שרק בפירוש השני של רבא הדגיש רש"י שמספיק בקנה כל שהוא. אם דיוק זה נכון, מענין הוא, שלמרות השוני בפועל בין פתח מבוי ודופן סוכה, רש"י הדגיש שעקרונית ואיכותית סוגיא אחת היא.

צריך טפח, **דבכל מקום חשובה צורת הפתח במקום הדופן, לגבי כלאים** בפרק קמא דעירובין גבי נעץ ארבעה קונדסין בארבע פינות השדה ומתח זמורה על גביהם, **וכן לגבי שבת תנן והרחב מעשר אמות ימעט ואם יש לו צורת הפתח אין צריך למעט, ובכולהו לא בעינן קנים של טפח**, כדאמרינן בגמרא דעירובין צורת הפתח שאמרו קנה (1) משהו מכאן וקנה (1) משהו מכאן וקנה על גביהן. אלא נראה כאשר בינותי מדברי רבינו יב"א דלא בעינן צורת הפתח כנגד כל הדופן אלא שיהא בין הקנים העשויים לצורת הפתח רוחב [ארבעה] טפחים שיעור הפתח ומשוך מן הטפח העומד במקצוע פחות משלשה דהוה ליה טפי מ[שבעה] טפחים ומשהו שהוא כדי הכשר סוכה. לדעתו, צוה"פ עצמה מהני תמיד כדופן גמור, ואילו היה צוה"פ על פני כל דופן השלישי (או אפילו עד ז' טפחים לכאורה), לא היה צורך לטפח בעין בתוך הלבוד כלל! ולכן, מספיק כל שיש צירוף בין הלבוד עם הטפח והצוה"פ שמגיע לשיעור דופן של ז' טפחים. ולאור דיוננו לעיל, בולט הוא שהוכיח דוקא מכלאים וממבוי שצוה"פ מכשירה מדין מעין דופן ממש!²⁶

אולם לפי הרמב"ם עוד יותר ברור הוא שהטפח סמוך ללבוד הוא עיקר הדופן השלישית, ואין צוה"פ אלא תיקון ומשלים. וז"ל (סוכה ד: ב): "סוכה שאין לה שלש דפנות פסולה, היו לה שתי דפנות גמורות זו בצד זו כמין גם עושה דופן שיש ברחבו יתר על טפח ומעמידו בפחות משלשה סמוך לאחד משתי הדפנות ודיו, וצריך לעשות לה צורת פתח מפני שאין לה שלש דפנות גמורות..." על אף שאין הגמרא קובעת אלא שלדעת רבא ("וצריכא נמי צוה"פ") בעינן שני הגורמים – הטפח עם הלבוד, והצוה"פ – הרמב"ם הרחיב והדגיש שהטפח עיקר ("ודיו"), והציג צוה"פ כדרישה נוספת, ואף הוסיף נימוק להצדיקה – כדי להשלים או לחזק הדפנות

²⁶ ורק צ"ע לדעתו למה לא מהני צוה"פ גם בשתי הדפנות היסודיות? כנראה, גם לדעתו יש ענין שעיקר דפנות הסוכה תהיינה ניכרות וממשיות. ודוק. יש להעיר שר"א בן היר, בפירושו על אתר, גם סבור כהראב"ה ומניח שגם הרמב"ם סבור כן. וז"ל: "ואיכא מאן דמפרש שעושה צורת הפתח באותו רוח שנתן בו טפח. וזה הבל, דברוה שעושה צורת פתח תו לא צריך מידי. שאין לך מחיצה חשובה יותר מצורת פתח. ומפני שזה הוא דבר פשוט לר"ם לא הוצרך לבאר זה." ואינו זה נראה כלל בדעת הרמב"ם.

הקיימות שאינן גמורות. ונראה שדברי הרמב"ם הולמים שיטתו הכללית שאין צוה"פ ביסודו מחיצה מעלייתא הסותמת, אלא הוא חלות פתח, כפי שהוכחנו לעיל.²⁷

לאור הנ"ל, ניתן להסביר חידוש נוסף של הרמב"ם. וז"ל (שם, ד:ג):
 "היו לה שתי דפנות זו כנגד זו וביניהן מפולש, עושה דופן שיש ברחבו ארבעה טפחים ומשהו ומעמידו בפחות משלשה סמוך לאחת משתי הדפנות וכשרה, וצריך לעשות לה צורת פתח...". הנה הרמב"ם הכריע שיש צורך בצוה"פ גם בסוכה העשויה כמבוי (סוכה ז). שניתקנה ע"י פס ד' עם לבוד. וקשה שאין דין זה מופיע בגמרא, ומניין לו להרמב"ם? הגה"מ (אות ה') הציע שהמקור נעוץ בדעת רבא הנ"ל. אבל לכאורה יש להבחין ביניהם הואיל ויש שיעור גמור של ז' בצירוף הפס והלבוד גם בלי צוה"פ, משא"כ במקרה של רבא שאין אלא רוב דופן. ואכן, העיטור והראב"ד ואחרים חולקים נגד הרמב"ם בפסק זה, כפי שמעיד גם המ"מ על אתר. וז"ל: "ומחלוקת הוא בין המפרשים ז"ל שיש מהם שפירש שבסוכה העשויה כמבוי א"צ צוה"פ שהרי פס ד' ומשהו בפחות מג' במקום דופן ז' הוא עומד, וכל שיש ג' דפנות א"צ צוה"פ." ויוצא מחלוקת עקרונית. לפי הראב"ד והעיטור, צוה"פ היא סוג מחיצה שסותמת, והיא באה רק להשלים שיעור הדופן כשהוא חסר. ולכן, אין שום מקום לצוה"פ כשיש דופן שלימה, כגון בנד"ד בסוכה העשויה כמבוי. ושמא הראב"ד לשיטתו הוה שלא שייכת צוה"פ בפחות מ' טפחים אפילו במבוי, מכיון שסוג מחיצה הגודרת הוה. אבל הרמב"ם עקבי למדי לדעתו הכללית שביסודה צוה"פ אינה מחיצה מעלייתא החוצצת והסותמת, וכודאי אין היא יוצרת דופן סוכה, שאינה אלא חלות פתח. אולם כשם ששייכת צוה"פ במקרה של רבא, כגורם נוסף שמתקן במקום שאין הדפנות גמורות ומוקפות, הוא הדין בסוכה העשויה כמבוי, למרות שיש שיעור דופן של ז'.

²⁷ עצם העובדה שפסק הרמב"ם כלישנא בתרא דרבא גם מתאים להבנתו הכללית. בסוגיא משתמעת שנחלקו בזה רב אשי ורב כהנא, ולכן אין מסקנה זו מוכרחת כלל. ומענין הוא שהמאירי דוקא פסק כלשון השני של רבא. ונראה שמאירי גם הוא לשיטתו (ד"ה אע"פ) אזיל שצוה"פ הוה כדופן גמור.

ואולי לזה התכוון הגה"מ, שלשיטת הרמב"ם אין הבחנה יסודית בין דברי רבא בתיקון טפח, ובין התיקון הדרוש בסוכה העשויה כמבוי. בכל אופן, דברי הרמב"ם ודברי הראב"ה בענין טיבה של צוה"פ ויחסה לדפנות סוכה, מנוגדים הם לחלוטין.^{28 29}

²⁸ ויש פסק נוסף שמחזק הבנתנו ברמב"ם. וז"ל (סוכה ד:יב): "סוכה שיש לה פתחים רבים ויש בכתליה חלונות הרבה הרי זו כשרה, ואף על פי שפרוץ מרובה על העומד, ובלבד שלא יהיה שם פתח יתר על עשר, אבל אם היה שם פתח יתר על עשר אף על פי שיש לה צורת פתח צריך שלא יהיה הפרוץ מרובה על העומד." אין דין זה פשוט כלל מכיון שפרוץ לכאורה אינו פגם בסוכה. ועיין דעת הירושלמי (וצוטטו גם בפירוש רבינו מנוח על אתר) שיש להבחין בין סוכה ושבת בענין צוה"פ ביתר מעשר, שלא כמסקנת הרמב"ם. ועיין בפירושי המ"מ (וגם דבריו הל' שבת טז:טז שהזכרנו לעיל), וכס"מ, ולח"מ בפשר דברי הרמב"ם – אם נחלק בין דופן ג' לבין ב' דפנות הגמורות, ובאיזה כיוון וכו' ואכמ"ל. אבל כבר הערנו לעיל ששיטת הרמב"ם (שבת טז:טז) המחודשת – שאין צוה"פ יתר מעשר מהני במקום שפרוץ רובה על העומד – גם היא מעידה שצוה"פ אינה ביסודה מחיצה הסותמת, אלא חלות פתח, כפי שהבין המ"מ ועוד. וגם ראינו שעמדה כללית זו מכריעה בפסקי עניני דופני סוכה (ד:ב, ג). ולכן, אין שוב להתפלא שדבריו בהל' סוכה מקבילים לחידושו בהל' שבת, כפי שהדגיש המ"מ. ואכמ"ל.

²⁹ במאמר זה עסקנו במעמדה של צוה"פ בכמה תחומים – מבוי, כלאים, חצר, סוכה. אי"ה נדון בנפרד בשאלת צוה"פ בעירובין שמתקנים רה"ר, ובבעיית בקיעת רבים וכו'.